

the author believes that the principle of simplicity and clarity of the theoretical statements can eliminate such problem.

The author concludes that modernization of educational lexicon connected with the transformational processes within it, is the sign of the active enrichment of Ukrainian vocabulary through the intensified borrowing processed, development of the native lexical resources used in the inter-connected spheres, such as IT, philosophy, social science, culturology ect.

УДК 81-112

Марія Зарінова

ЗАСАДИ НОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. І ХУДОЖНЯ ПРАКТИКА

У статті розглянуто принципи і засади нормування лексичної системи мови кінця ХІХ – початку ХХ століть у зв'язку з суспільно-історичними обставинами, що вплинули на формування тогочасної мовної ситуації. Висвітлено основні теоретичні настанови мовознавців щодо стандартизації термінологічної лексики, які стали визначальними у формуванні словника української мови загалом.

Ключові слова: мовна норма, варіантність, нормування, кодифікація, пуризм, лексико-семантична система мови, термінологія, загальноживана лексика.

The article deals with the principles of the lexical system standardization at late 19th and early 20th centuries in connection with socio-historical circumstances that influenced the formation of the linguistic situation of the time. The main theoretical guidelines of linguists concerning standardization of terminological vocabulary, which became the defining factors in the formation of the Ukrainian language vocabulary in general, are highlighted.

Key words: language norm, variation, standardization, codification, purism, lexical-semantic system of language, terminology, common vocabulary.

Проблема нормування словника української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. була зумовлена процесами

демократизації в суспільно-політичній сфері та вимагала практичного й теоретичного розв'язання. До створення єдиного літературного стандарту прагнули лінгвісти, письменники, публічні діячі як учасники мовних дискусій, опублікованих на сторінках періодики. Дослідники лінгвістичної контрверзи М. Павлюк та Б. Сокол визначили дві основні проблеми дискусії: *про статус української мови і про перспективи розвитку української літературної мови та її варіантів* [Сабліна 2008: 6 – 7].

Одна із найважливіших ознак розвиненої мови – унормована лексична система. Однак, умови, в яких функціонувала тогочасна мова (середовище багатомовності, вплив російської, польської, румунської, німецької мов, територіальна розмежованість українських земель, заборони друкованого слова та інші утиски української мови), ускладнювали вироблення єдиного лексичного стандарту. ЛССМ (лексико-семантична система мови) поставала як плюрацентричне утворення – наявність великої кількості варіантних назв понять спонукала мовознавців до їх уніфікації, нормалізації. Опрацювання мовних норм того часу було викликано емпіричними потребами, а тому й вивчалось переважно в практичних аспектах, не маючи під собою готового теоретичного підґрунтя. Поряд із терміном «норма» мовознавці активно вживали терміни «стандарт» і «право громадянства» (від пол. «prawa obywatelstwa») [Карікова 2012: 8]. Досліджуваний період став якісно новим етапом осмислення цих понять. Новітнім уявленням посприяли усвідомлення мови як системи та утвердження в лінгвістиці структуралістських підходів, які прийшли на зміну історичній парадигмі. Мовну норму починають витлумачувати через поняття системності. Процеси нормалізації мали для того часу надзвичайно важливе практичне значення, адже від них залежало вироблення єдиної літературної мови. Найбільше українські мовознавці відчували потребу у створенні власного термінологічного апарату, а тому це питання постає центральним у спробах нормалізації української лексики.

Основні засади, які були вироблені для стандартизації термінології, застосовувались вченими і для впорядкування

ЛССМ загалом. Зокрема, головна вимога, висунута до терміна, – відповідність системі, поширювалась на всі об'єкти нормалізації. Термінологія і загальноживана лексика того періоду були взаємозалежними. Потужною тенденцією стає поповнення термінологічного апарату з живої мови. Спостерігаються і зворотні процеси: письменники нерідко використовують у своїх художніх творах назви галузевих понять, а поширені терміни з часом зазнають детермінологізації.

У розвитку термінотворення і нормування термінолексики *перший етап* (к. XIX – 1905 рр.) – період, коли через заборону української мови наукова робота провадилася майже виключно при створеному у Львові у 1873 р. Науковому товаристві імені Тараса Шевченка (НТШ), першому науковому центрі на зразок європейських академій (на східній же Україні через заборони розвідки мали переважно етнографічне спрямування). На цьому «підготовчому» етапі створення термінології сформувалися два підходи до обрання термінологічної номінації: а) термінотворення на базі народної мови (В. Левицький, І. Пулюй, І. Верхратський, І. Кандяк, Р. Цегельський); б) введення інтернаціональної термінології (І. Горбачевський, С. Рудницький, М. Вікул, А. Семенцов). *Другий етап* (1905 – 1918 рр.) – діяльність новоствореного Київського наукового товариства ім. Т. Шевченка (УНТ), численних гуртків при навчальних закладах Києва, Харкова, Чернігова, Одеси та ін. великих міст.

Активно вноормувати українську ЛССМ почали після проголошення Української Народної Республіки (1917 р.) і скасування заборони щодо української мови. Зацікавлення цією проблемою набуває масового поширення, над виробленням мовних норм працювало, зокрема, і Українське наукове товариство в Києві (голова М. Грушевський).

Лінгвісти 20-х років ХХ ст. висунули низку принципів кодифікації: орієнтація на власні виражальні засоби, відштовхування від російського та польського ідіомів, залучення для аргументації прикладів з інших слов'янських літературних мов – найчастіше чеської та сербської, активне

використання діалектних слів (так званий «етнографізм»), заохочення до творення неологізмів.

Ю. Шевельов називає два підходи в лексичному нормотворенні – «романтизм історичний» та «романтизм етнографічний» [Шевельов 1987]. *«Історичний романтизм»* обстоював відновлення давніх назв, зокрема доби козацької держави XVII століття: *дуб* – великий човен на 20 – 40 чоловік; *герць* – сутичка перед баталією порізно або малими купками; *чайка* – найменування плавного засобу.

Ці історизми вживали письменники в художніх творах з інформативною метою і для створення колориту відповідного хронологічного періоду: *Після сього оповідання вернулись ми на постійний двір, одправили бричку з кіньми в Нікополь, а самі, пообідавши, найняли дуб о чотирьох веслах з рулевим та й поплили в Купалівку, де колись був Батарьов кіш* (Олекса Стороженко). Деякі терміни згодом переосмислюються і набувають нових переносних значень, метафоризуючись: *День скінчився словесними герцями* (Яків Качура).

Лексику козацької доби було певною мірою уніфіковано у військовій та адміністративній сферах, однак поставала проблема відновлення номінацій в інших галузях, і для них, як правило, також застосовували етнографічний принцип.

Прихильники *етнографічного підходу* пропонували створювати слова на позначення нових понять на базі живої народної мови (*милиця* – «держак весла»; *бістра* – «течія», *лійма* – «розлив»). Проте не всі запропоновані лексеми фіксували словники того часу або ж подавали лише їх більш давнє нетермінологічне значення. Наприклад, «Словарь української мови» Б. Грінченка слово *милиця* тлумачить як «костыль, деревяшка» (Словарь української мови, II, 424).

Голова природничого відділу ІУНМ О. Яната, один з яскравих представників етноботаніки, член Правописно-термінологічної комісії Київського наукового товариства, стверджував, що найкраще джерело для поповнення ботанічної лексики – це народна діалектна мова: «вибирати з гущі народної мови всі ті назви, вирази, терміни, які мають відношення до тої чи тої галузі знання і тільки потім удаватися до літературного матеріалу. Тільки уявивши собі в повній

мірі, яка вже єсть у нашого народу наукова мова, науковий діяч зможе доповнювати її власними штучними термінами та назвами», – пише вчений у своїй статті «Негайна справа в розвиткові української науки й школи» [Яната 1917: 7 – 8].

За цим принципом, що був природним рефлексом європейських романтичних тенденцій XIX століття, погоджувались не всі. Застарілим його вважав В. Самійленко: «Принципу крайнього етнографізму, може, єдино правильного в середині XIX віку, ми тепер повинні зректись і чергове завдання бачити у використанні зібраного вже, приготованого, виробленого до творчої роботи над шкільною і популярною літературою» [Самійленко 1958: 372]. М. Грушевський також вважав цей принцип прагматично недоцільним для наукової мови того часу, адже термінологічна лексика, стверджував вчений, необхідна негайно, а тому користуватись доцільніше тим, що вже є [Савченко 1926: 184].

Фахівці ІУНМ не мали спільної думки про джерела утворення нової лексики. Існувало дві основні тенденції: це компроміс між народною мовою і мовою нової інтелігенції та компроміс у доборі слів західних і східних регіонів [Солодкіна 2000: 7].

Суспільно-історичні обставини впливали на лінгвістичну думку в цілому і зумовили поширення панівної пуристичної традиції в ній. Цей процес був «прагненням ствердити самотність національної мови. Подібно відроджувалася чеська мова, виявляючи спротив до германізмів, болгарська – до тюркізмів, румунська – до слов'янізмів тощо» [Єрмоленко 2000: 541]. Представниками київської школи (крайньої пуристичної) були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило (ранні праці), М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Погляди харківської (поміркованої пуристичної) лінгвістичної школи відбито у працях О. Синявського, М. Сулими, М. Наконечного, в пізніших роботах О. Курило. Обидва наукові товариства у своїх працях висловлювали думки з приводу мовотворчих процесів, але не оприлюднювали програмових документів, які б декларували погляди інституцій. Школи по-різному вирішували проблему співвідношення *інтернаціонального та українського* в процесі

упорядкування лексичної системи. Помірковані пуристи вважали запозичення, зокрема слова з латинськими, грецькими коренями закономірним явищем науковій мові. Представники харківської школи, «помірковані пуристи» теж прагнули нівелювати російський вплив на українську мову, але не були такими категоричними і обстоювали синкретизм народної і книжної мови, беручи до уваги стильову диференціацію.

Крайні пуристи пропонували замінити терміни іншомовного походження питомими, нерідко штучно-створеними, так званими «кованими» словами, напр.: *нумерація – числування, абсорбація – вбирання, мікстура – мішанина*. «Інститут Української Наукової Мови, – писав Я. Лепченко, – дбає про те, щоб наблизити наукову мову до звичайної живої мови народу, щоб наукова фраза, науковий термін чи назва самою своєю формою, своїм словотвором були зрозумілі й близькі народові, народній мові» [Лепченко 1928: 18]. А. Кримський наголошував на тому, що «щиро народна» мова, має переваги тому, що вона змінюється не швидко, а книжна, через свою штучність, стає застарілою вже для третього, четвертого покоління [Кримський 1901: 131].

У художній мові «ковані» слова використовували рідко, натомість функції номінації відповідних понять, як правило, виконували іншомовні лексеми. Письменники вживають їх залежно від практичних інформаційно-комунікативних потреб і для увиразнення мови. І. Нечуй-Левицький, заперечуючи в теоретичних працях потребу в непитомих елементах, уживав у своїх творах слова *деспотизм, централізація, космополіт, націоналізм*. Прозаїк послуговується відповідними лексемами через брак власне українських слів для називання нових явищ суспільного життя. Модерністи початку ХХ ст. використовують іншомовні елементи з метою утвердження мови інтелігенції у своїх творах. Особливо це характерно для письменників Західної України, в мові яких була дуже поширена лексика польського, німецького, латинського походження тощо. З двох варіантних номінацій *вивчати – обсервувати* Л. Мартович обирає слово з латинським коренем: *Я, – каже, – себе обсервую* (Л. Мартович). Вплив інтернаціональної термінології на мову письменників виявлявся навіть у тому,

що за її зразками створювали неологізми – абстрактні назви, яких потребувала тогочасна наука: *Однак Семен поборов перші труднації синтезу і міг вже абияк читати друковане, в йому, непомітно для його самого, зростала нехіть до вчиття, до книжки* (М. Коцюбинський). У прозових же творах адаптовані в широкому вжитку терміни допомагали конкретизувати професійні зацікавлення персонажів: *Тому Панько пробирався поміж ярмарочних до того адукама* (Л. Мартович).

Отже, шляхи формування та унормування лексичної системи межі ХІХ та ХХ століть відбивалися в широкому мовному контексті, орієнтованому на функціональне розширення української літературної мови та об'єднання національного простору.

Єрмоленко С. Я. Пуризм / С.Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 541.

Карікова Н. М. Контрверзи навколо культури мови та їх відбиття в мові красного письменства в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Карікова. – Х., 2012. – 20 с.

Кримський А. Про нашу літературну мову / А. Кримський // Літ.-наук. вісник. – Львів, 1901. – Т. 16, Кн. 10. – С. 39 – 47.

Лепченко Я. За якими правилами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру / Я. Лепченко // Вісник ІУНМ. – К., 1928. – Вип. 1. – С. 17 – 23.

Сабліна С. В. Історія української літературної мови ХІХ – початку ХХст. Частина І. Конспект лекцій / С. В. Сабліна. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 51с.

Савченко Ф. Інститут української наукової мови Української академії наук / Ф. Савченко // Україна. – 1926. – Кн. 5. – С. 2 – 15.

Самійленко В. Твори: В 2 т. / В. Самійленко. – К. : Дніпро, 1958. – Т. 2. – 365 с.

Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. – Т. І. – К., 1907. – 494 с.

Солодкіна Т. В. Лексикографічна практика 20 – 30 рр. ХХ ст. і діяльність Інституту української наукової мови / Т.В. Солодкіна // Актуальні питання української лінгвістики: теорія і практика. – 2000. – Вип. 1. – С. 3 – 7.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. (1900 – 1941). Стан і статус / Ю. Шевельов – Б. м. : Сучасність, 1987. – 296 с.

Яната О. Негайна справа в розвиткові української науки й школи / О. Яната // Промінь. – 1917. – С. 7 – 8.

REFERENCES

Grinchenko, B. (1907). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1). Kyiv (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2000). Puryzm. In *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (p. 541). Kyiv: Vydavnytstvo Ukrayins'ka entsyklopediia (in Ukr.)

Karikova, N. (2012). *Controversies around the culture of speech and their reflection in the language of red writing in the 20's – early 30's. XX century*. (Extended abstract of PhD dissertation, Khark. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody, Kharkiv, Ukraine) (in Ukr.)

Krymskyi, A. (1901). About our literary language. *Literaturno-naukovyi visnyk (Literary and scientific herald)*, 16(10), 39 – 47 (in Ukr.)

Lepchenko, Ya. (1928). According to the rules of the Ukrainian Institute of Ukrainian Scientific Language, the Ukrainian natural nomenclature now concludes. *Visnyk IUNM (Bulletin of IUNM)*, 1, 17 – 23 (in Ukr.)

Sablina, S. (2008). *History of the Ukrainian literary language of the XIX – early XX centuries. Part I. Summary of lectures*. Zaporizhzhia: ZNU (in Ukr.)

Savchenko, F. (1926). Institute of Ukrainian Scientific Language of the Ukrainian Academy of Sciences. *Ukrayina (Ukraine)*, 5, 2 – 15 (in Ukr.)

Samiilenko, V. (1958). Works: In 2 vol. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Skopnenko, O. (2010). Principles of codification in the Ukrainian and Belarusian literary languages (20th and early 30's of the 20th century). *Movoznavstvo (Linguistics)*, 2-3, 168 – 175 (in Ukr.)

Solodkina, T. (2000). Lexical practice 20 – 30 pp. XX century and the activity of the Institute of the Ukrainian Scientific Language. *Aktualni pytannia ukrainskoi linhvistyky: teoriya i praktyka (Topical Issues in Ukrainian Linguistics: Theory and Practice)*, 1, 3 – 7 (in Ukr.)

Shevelov, Yu. (1987). *Ukrainian language in the first half of the twentieth century. (190 – 1941). Status and status*. Suchasnist' (in Ukr.)

Yanata, O. (1917). Immediate business in the development of Ukrainian science and school. *Promin (Beam)*, 1, 7 – 8 (in Ukr.)

Статтю отримано 10.06.2017

Mariia Zarinova

PRINCIPLES OF TERMINOLOGICAL AND GENERAL LEXICS NORMALIZATION LATE XIX – EARLY XX CENTURIES AND ARTISTIC PRACTICE

The article describes the principles of streamlining the Ukrainian language vocabulary in the late 19th and early 20th centuries. It names researchers and related items of the problem. The paper highlights formation of codification basis. Author illustrates ways the principles of terminology have influenced the establishment of the standard vocabulary and the entire lexical-semantic system. The processes of terminologization and determinologization are described in the literature context, in particular in the prose works of that time.

Socio-historical circumstances have become the main impetus for the development of a single language standard. Multilingualism, territorial delimitation, book-printing prohibitions prevented the formation of uniform rules; therefore, a large number of variant units functioned in the language. The obstacles at the same time became a factor that prompted researchers to establish lingual standards different from Russian, Polish or other languages. There is a new understanding of the norm in this period, which is associated with the notion of system. A terminology is in the center of vocabulary valuation.

In the first period of the terms ordering (the late 19th century – 1905) scientific work was conducted at the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Linguists suggested creating nominations on the dialectal basis or introducing international terminology.

The second period (1905 – 1918) – the activities of the Kiev T. Shevchenko Scientific Society and city linguistic schools. Linguists advanced the principles of codification: focusing on own expressive instruments, repelling from related languages, using dialectal data, encouraging the creation of neologisms.

G. Shevelov distinguished two approaches in the normalization of terms: «historical romanticism» and «ethnographic romanticism.» The first restored the ancient Cossack names of military, administrative and social concepts. The second created words based on dialectal language. However, not all such terms fix dictionaries. Some researchers considered this principle obsolete, correct only for the 19th century.

The main trend of valuation is purism. The researchers sought to avoid common elements with Russian, Polish. The Kyiv school (A. Krymsky, Y. Timchenko, O. Kurilo) was against the international elements in the language and offered to replace them with artificial words. The folk language for representatives of this course has advantages, because it is understandable and does not change quickly, in contrast to the artificial book language. But writers in their literature practice use artificial words rarely. The Kharkiv school (O. Syniavsky, M. Sulyma, M. Nakonechnyi) considered borrowing to be a natural phenomenon. Other terms used in literature, when there is no corresponding word in the Ukrainian language, and also with a stylistic purpose. Writers want to create a professional environment, to establish the language of the intelligents. Even writers who in theory have opposed other language words use them.

Linguists used principles of terminology development to standardize general vocabulary.

УДК 81'38

Анастасія Синиця

ЧИ МОЖЕ БУТИ СЕНС БЕЗ СМISЛУ АБО СМISЛ БЕЗ СЕНСУ?

Стаття присвячена питанню функціонування лексем «сeнс» і «сmисл» в сучасній українській мові. Аналіз значення цих понять базується на їхньому функціонуванні в різних типах дискурсу. Дослідження філософських джерел дало можливість автору прийти до висновку про правомірність вживання лексеми «сmисл» як терміна філософії.

Ключові слова: *сeнс, смисл, термін, філософія, мовознавство.*

The article is dedicated to the issue of the functioning of the lexemes «meaning» and «sense» in the modern Ukrainian language. The analysis of the meaning of these concepts is based on their functioning in different types of discourse. The study of philosophical sources gave author the opportunity to come to the conclusion about the legality of the use of lexemes «meaning» as a term of philosophy.

Keywords: *sense, meaning, term, philosophy, linguistics.*

Розрізнення значень слів, термінів і їх правильне вживання забезпечує безперервний рух наукового знання вперед. Розвиток науки, техніки, культури і суспільства в цілому